

Bojovat o svobodu slova by byla sebevražda

Vnímání významu literatury dnes

Aktuální vnímání významu literatury shrnul současný rakousko-český esejista a publicista Joachim Stingo ve svém eseji Pár slov o čtenářích a čtení.¹ Hovoří o *anticenzuře*,² která by neměla působit neustále, ale v masových návalech v oblasti, která je potenciálním čtenářům vlastní.

Je zajímavé, že v tomto eseji používá sousloví svoboda slova,³ ovšem s poněkud odlišným významem, než ho známe z běžné praxe (pojmem se blíže zabývám v kapitole Co je cenzura, co anticenzura a co svoboda slova).

Stingo považuje a chválí obecně zažitý předpoklad a nedotknutelně posvátný fakt, že protikomunistická aktivita např. Václava Havla, Ludvíka Vaculíka nebo undergroundové hlavy Ivana Martina Jirouse⁴ a založení exilového nakladatelství Sixty-Eight Publishers Josefa Škvoreckého a Zdeny Salivarové-Škvorecké, jsou výhradně pozitivní, dokazuje to mj. jejich častým skloňováním v touhách středoškolských učitelů českého jazyka po renesanci literatury.

Stejně tak Stingo blahořečí veledílu Harry Potter od Joanne Kathleen Rowlingové a filmové adaptaci Petera Jacksona knihy J. R. R. Tolkiena Pán Prstenů. Literární redaktorka MF Dnes Alice Horáčková říká⁵, že s příchodem těchto fenoménů začaly číst i děti, které

---

¹ Stingo, Joachim: Few words about readers and literature, vydáno vlastním nákladem, Vídeň, 2005.

²

Z anglického anti-censorship. Český překlad plně neodpovídá originálnímu významu, ve spisu je mu věnována celá kapitola. Podle anticenzura spočívá ve využití slova, resp. nějakého textu, k literární umělecko-gramatické edukaci a intelektuální gradaci čtenářova charakteru.

³ Z anglického right of free expression.

⁴

Ve výčtu byli uvedeni výhradně umělci – spisovatelé, bylo by logičtější, pochopitelnější a přesnější jmenovat i jiné výrazné protikomunistické osobnosti toho období, např. Jana Patočku, Jiřího Hájka nebo Zdeňka Mlynáře, kvůli koncepci práce a její orientaci na umělecké obroditele a svobodu slova jsem volil pouze jména známá zejména literárně.

⁵ Horáčková, Alice: Čtenářství v Česku – Co čtou české děti nejvíc?, virtuální literární klub Citarny.cz, <http://www.citarny.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=370>

nečetly. Obě fantastické ságy zapříčinily daleko větší zájem dětí o literaturu, odstartovaly algoritmy změn zájmů a literárního vkusu měnící děti v zaryté čtenáře a knihomoly.

Skotský esejista, satirik, historik a aforista Thomas Carlyle⁶ řekl: „opravdová univerzita dnešní doby je objemná sbírka knih,“ Joachim Stingo ve svém eseji Carlyla parafrázuje a v tomto smyslu s ním souhlasí.

Bipolární svět, který fungoval do roku 1989, kdy jsme byli součástí řízeného východního bloku s tak malým koeficientem svobody, že nebylo legální se v některých případech vůbec vyjádřit, je dnes ve většině případů odsuzován a zatracován (bylo by logické očekávat, že levicovní přívrženci budou mluvit jinak, leč i komunistům se často cenzura nelíbí; počet odpůrců svobody slova je tak mizivý, že nemá smysl se jimi vůbec zabývat), je zažitý jakýsi orwellovský způsob odporu a *brutální* (viz následující kapitolu) cenzura jako taková již vypadá jako v praxi nepoužitelná.⁷ Joachim Stingo v eseji mluví za obrovskou masu lidí, která považuje tento druh cenzury za literárně destruktivní.

Dnešní intelektuální společnost věří ve stingovský model naprosto převratného a spásného významu čtení.

Co je cenzura, co anticenzura a co svoboda slova

Stingo do jisté míry chválí fenomény Pána Prstenů a Harryho Pottera, výsledky jsou evidentní; knihkupci zaznamenali obrovský nárůst poptávky, děti konečně začaly číst a hrdinové počítačových her získali nové konkurenty.

Pro Joachima Stingoa je svoboda slova velmi úzce spjatým pojmem s jeho anticenzurou, svoboda slova je aktivní rozvoj v oblasti literární gramotnosti čtením. Naráží na

---

⁶ Thomas Carlyle zemřel v roce 1881, dalo by se tedy zapochybovat o relevanci použití aforismu starého přes sto let, pozitivní přínos literatury čtenáři je však natolik omšelý, probírané a stále omílané téma, že je zbytečné dokazovat jeho sdělení výrokem nějakého současného myslitele; Carlyleův výrok je zde však extrémně vhodný, a proto jsem se rozhodl k tomuto překročení časové bariéry.

⁷ Na některých místech na Zemi se ještě s nesvobodou tohoto typu setkat můžeme, tato práce se však má týkat Čechů a České republiky, a proto se těmito extrémními situacemi nebudeme zabývat.

problémy proč číst, co číst a jak. Rozdíl mezi těmito termíny spočívá v jejich stavech; svoboda slova je jakýsi stav a cíl, kdežto anticenzura je prostředek k jeho naplnění.

Cenzuře, která získala nejhutnější podobu a nejostřejší obrysy pro běžného českého občana reálným či zprostředkovaným prožitím komunistického režimu, odzvonilo. Takové cenzuře se dá říkat cenzura *brutální*. Technicky absolutní pročitání všech spisů, knih, básní, písní a povídek dosazované do rovnice prostranické ano, protistranické ne fungovalo jako brutální, neprodyšná bariéra, a proto je dnes považována za ilegální. Existují i dnes výjimky, ilegální jsou i texty propagující např. nacismus, vykazující se rasovou, náboženskou nebo jinou nesnášenlivostí, leč tyto texty jsou pro tuto práci irelevantní, protože pozbývají jakékoliv očekávané pozitivum.

V dnešním *informačním světě*⁸ získává navrch cenzura *společenská*. Působí komplexně a neomylně. Každý text je totiž vystaven svojí atraktivitou tržnímu systému a pokud se dotýká nějakého tabuizovaného tématu či oblasti, patrně neuspěje. Teoreticky může být vydán (např. vlastním nákladem nebo šťastnou náhodou), leč efekt, kvůli kterému byl text vytvořen, se s nejvyšší pravděpodobností nedostaví⁹. Jako příklad bychom mohli uvést prvotní neúspěch spisů Friedricha Nietzscheho; tehdejší společnost těžko tolerovala Nietzscheho extravagantní osobnost stejně jako některá naturalisticky nevhodná témata (proti tomu by bylo fér uvést pozitivní publicitu zapříčiněnou antisemitismem v Antikristu, který byl v jeho době značně moderní). Stejně tak by dnes v České republice společenská cenzura zablokovala nějaký novodobý Komunistický manifest nebo esej oslavující incest či kanibalismus a muslim si jen zřídka kdy přečte upanišady.

Je společenská cenzura nebezpečná?

⁸

S tímto pojmem přišel norský sociální antropolog Thomas Hylland Eriksen v esejí Tyranie okamžiku: Eriksen, T. H.: Tyranie okamžiku, vydalo nakladatelství Doplněk, Brno, 2005. Termín poukazuje na společnosti pachtící se po informacích, které pozbývají třídění. Eriksen se zaměřuje na psychologii uživatelů výpočetní techniky, a proto je bližší charakteristika zbytečná, vypůjčený termín však separuje společnosti vyspělých zemí od rozvojových z hlediska jakési textové, informační gramotnosti a v tomhle ohledu je velice originální a inteligentní.

⁹ Faktum je, že tabuizované téma může působit na společenskou cenzuru diametrálně. Dnes je běžné najít v knihkupectví např. Mein Kampf Adolfa Hitlera, což by v minulém století bylo společenskou cenzurou naprosto nepřijatelné; tato část textu však má namysli extrémně vyhocené situace, a proto dále pracuji jen s jednosměrným působením tabu na společenskou cenzuru.

Na první pohled je společenská cenzura naprosto přirozeným a samozřejmým jevem. Prvoplánově působí jako otázka vkusu, co se nelíbí, neprodává se.

Ve skutečnosti jde o velice nebezpečný jev, při neopatrném přístupu a nekoordinovaném toku současných tendencí by mohlo dojít k nekompromisní destrukci kvalitní literatury v budoucnu.

Stingovský model svobody slova jako anticenzury je v tomto smyslu nepřesný. Jako takový nezohledňuje společenskou cenzuru, která má na dění současné společnosti v tomto zásadní vliv. Hlavním hnacím motorem a nejniternějším principem společenské cenzury je pochopitelně problematika trhu.

Je zapotřebí si uvědomit, že trh samotný v oblasti literatury v sobě skrývá nesčetné úskalí a nedokonalosti. Pro informační svět je totiž zásadní primárně estetická povaha knihy. Tuzemští vydavatelé filosofických spisů po roce 1989 nesklízeli valný úspěch; až když přišlo nakladatelství OIKOYMENH s edicí Knihovna antické tradice, která se vyznačuje knížkami na kvalitním papíře s pěknými fonty (byť s vyšší cenou), prodejnost filosofických spisů rázem stoupla. Bylo by naivní přičítat to jakémusi záhadnému zvýšení zájmu o filosofii.

Joachimem Stingoem vychvalovaný boom Pána prstenů a Harryho Pottera je rovněž v tomto ohledu anomální. Psycholog a sociolog Gustav le Bon přichází s termínem *kolektivní duše*¹⁰; tvrdí, že subkultura pod nějakým sjednocujícím principem získává kolektivní duši, nějakou povahu, která má navrch nad duší individuální. Je evidentní, že pod vlivem Pána Prstenů nebo Harryho Pottera vznikají spolky, které jsou pod vlivem právě takového sjednocujícího principu, podobně se chovají a oblékají, hrají stejné hry, mají stejné idoly, a co je pro nás zásadní, tíhnou k podobné literatuře. Po vypuknutí tohoto sci-fi fenoménu přišla smršť projektů, které s kolektivní duší tímto způsobem kalkulují. Mohli jsme zaznamenat obrovský zájem o jiné barevné, tlusté fantasy knížky, filmy s dětskými hrdiny, meči a draky, drahokamy a zlými čarodějkami (např. sága Eragon Christophera Paoliniho, zfilmované Letopisy Narnie C. S. Lewise nebo aktuální Zlatý kompas Philipa Pullmana), o jejichž uměleckých hodnotách by se dalo pochybovat a lze rovněž předpokládat, že samy o sobě by boom podobné velikosti jen těžko zapříčinily. Literární obroditelé ve skutečnosti volají po

---

¹⁰ Le Bon, Gustav: Psychologie davu, vydalo nakladatelství KRA, Praha, 1997

dětech stížených mamonem po knížkách, které ani v nejmenším nenaplnují proklamované hodnoty intelektuální ani jiné edukace.

Pro českou společnost je typický zájem o jaksi pokleslý druh zábavy. Za všechno mluví známý fakt, že v ČR jsou nejčtenějšími deníky MF DNES a Blesk¹¹, plátky velmi bulvárních povah. Na jedno vydání padne zhruba milion čtenářů. Pod vlivem le Bonovy kolektivní duše se vzdalujeme již utopistickému Stingovu modelu; pro české čtenáře jsou typické dobré reference vyložené špatných autorů, jakkoliv neuvěřitelně to zní. Díla autorů jako Michal Viewegh, Petr Šabach nebo Halina Pawłowska jsou umělecky i jinak bezduché, jsou populární díky konstantní mase obdivovatelů, kteří se zrodili ze slepé adorace kvalitnějších dřívějších děl nebo celebritických osobností autorů.

Literární kritika a umělecké názory i kvalitních a uznávaných autorů může být paradoxně rovněž nebezpečná. Je všeobecně známým faktem, že se ve Francii žijící spisovatel světového formátu Milan Kundera stydí za Čechy a odmítá nechat překládat své knihy do češtiny, protože si je údajně Češi nezaslouží. Jakkoliv je paradoxní, že Milan Kundera je sám Čech a že má mezi Čechy mnoho přátel (např. Jana Trefulku nebo Milana Uhdeho), zajímavý je fakt, že čeští autoři nemají ve Francii zdaleka takový ohlas, jako v jiných zemích srovnatelného charakteru.

Předlistopadový exilově publikační monopol, který vytvořili manželé Škvorečtí svým vydavatelstvím Sixty-Eight Publishers, a polistopadový monopol disidentů rovněž obrovskou mírou ovlivňují veřejný vkus a směr zájmu. Exilový autor, kterého nevydali Škvorečtí (např. Lubomír Martínek), a člověk, který nepodepsal Chartu 77, budou mít neúměrně menší úspěch, než autoři z okolí Škvoreckých, Vaculíka či Havla.

Bojovat o svobodu slova by byla sebevražda

Existuje mnoho tendencí společenské cenzury, podle kterých můžeme knihy diferencovat na úspěšné a neúspěšné či dobré a špatné.

Nejpřirozenější vývoj, nejběžnější vkus a vliv společenské cenzury se tady ukazuje jako značně zkreslující a nebezpečný. Dalo by se polemizovat o tom, jestli se vůbec dá takto

¹¹

Zdroj: Průzkum Media Projekt společnosti GfK Praha – Median.

přirozený chod věci ovlivnit alespoň minimálně, nebo jestli by ovlivnění mělo vůbec pozitivní přínos, leč pokud se nechá osud literatury napospas společenské cenzuře v aktuální podobě, bude z budoucích intelektuálů, dnešních počítačových dětí, příslušníků Eriksenova informačního světa, sorta lidí čtoucí nejvyčpělejší druh literatury, která je může naopak intelektuálně poškodit.

Thomas Hylland Eriksen hovoří ve svém spisu *Tyranie okamžiku* o informačním světě. Tito lidé se vyznačují hektickým životem ve spěchu. Je totiž neskutečné, kolik věcí moderní, informační člověk chce udělat a kolik jich vskutku stihne dokončit. Eriksen sám neuměl esej psát na počítači, dokázal skutečně hluboce bádát teprve v okamžiku, kdy vypořil telefon ze zásuvky, vypnul počítač, aby se izoloval od e-mailů, a začal psát v ruce.

Kdybychom si vypsali do sloupečku pod sebe harmonogram dne dokonale průměrného člověka, podivili bychom se, jak málo toho za 24 hodin stihl. Na čtení by pravděpodobně byl vyhrazen čas při jízdě výtahem, případně na toaletě nebo v tramvaji. Člověk během žití plovává mezi jednotlivými body věcí, co chce nebo je nucen udělat. Při součtu práce a nicnedělání ve vytvořeném harmonogramu bychom získali opravdu velký díl volného času, který by měl teoreticky znamenat relaxaci a odpočinek. Při diskusi se zkoumanými subjekty bychom však došli k závěru opačnému: exemplární informační lidé trpí naopak nedostatkem času, kdyby měl den o osm hodin více, šel by objem jejich práce zvládnout daleko lépe a bez stresu.

V modelovém harmonogramu se v hektické informační společnosti hledá prostor pro literaturu pouze, pokud vůbec, společensky cenzurovanou; literatura, která má přinést očekávaná pozitiva, je považována za veskrze nemoderní a je tudíž společenskou cenzurou blokována. Je protichůdné, že má naše společnost bojovat proti literatuře, která je v dané společnosti favorizována. Nedá se bojovat proti vlastní nejpřirozenější tendenci, násilné vecpání kvalitní literatury do přeplněného časového harmonogramu by byla sebevražda. Je evidentní, že takový boj, potažmo výsledek boje, by byl značně nestabilní a bylo by otázkou další diskuse, jestli by se dostavilo kýženého efektu. Zde jsme společenskou cenzurou značně ovlivňováni a svazováni; dalo by se polemizovat o tom, jestli je boj o takovou svobodu slova vůbec prakticky možný.

Význam sousloví *svoboda slova* se zde poněkolkáté téměř diametrálně liší i přes to, že původní záměr byl a zůstává stejný.

Zápas o svobodu slova absolutním odpočinkem

Zmítání se v časovém harmonogramu a zoufalé snažení se a načínání nových a nových úkonů bez adekvátní relaxace je bohužel typickým příznakem hektické informační společnosti.

Bylo by absurdní domnívat se, že takto spěšně žijící člověk neodpočívá. Člověk zákonitě odpočívá *musí*, potom záleží na tom, jaké povahy relaxace je.

Relaxace jako taková se dá dělit na odpočinek *aktivní*¹² a odpočinek *absolutní*.

Aktivním odpočinkem se myslí odpočinek spojený s nějakou další prospěšnou aktivitou. Tento druh supluje nezbytně nutný absolutní odpočinek v informačním světě a je pro lidi stržené tempem doby obtížné je od sebe rozlišit. Typickým příkladem aktivního odpočinku může být rodinná dovolená. Očekávaným efektem je odpočinutí si od běžného cyklu každodenních povinností a stresu, ve skutečnosti však jde o duševní odpočinek naprosto minimálně. Uvedená rodinná dovolená s sebou může nést problematiku samotného cestování, pasových kontrol, rodinných problémů aj., tělo sice relaxuje dostatečně, psychického klidu, který je typický pro absolutní odpočinek, se však obvykle nedostává. Pravděpodobně uchopitelnějším příkladem z běžné praxe by se dalo uvést posezení s přáteli nebo nakupování oblečení.

Nejcharakterističtější znakem absolutního odpočinku je relaxace nejen těla, ale i duše. V dnešní době se s absolutním odpočinkem běžně setkáme pouze v extrémních situacích. V románu *Hrabě Monte Christo* od Alexandra Dumase se hlavní hrdina ocitá ve vězení, kde tráví přes deset let. Naprostým dostatkem času dělá sebevíc extravagantních záležitostí, například pojmenovává dlažební kostky ve zdi své cely. Je evidentní, že se hrdina románu nepokoušel absolutně odpočívát, ale jakkoliv se zabavit před hrozící nudou

---

¹² Je velmi běžné v psychologii dělit odpočinek na aktivní a pasivní. Autor tohoto dělení pomýšlí na technickou aktivitu během relaxace, pasivní odpočinek by mohl být posezení u televize se sklenkou vína, aktivním odpočinkem může být např. sport. Kvůli dynamice a kompozici textu však dělím odpočinek jinak. Metodika dělení je osvětlena dále v textu, je však nezbytně nutné upozornit na rozdíl mého a běžného výkladu aktivního odpočinku a tyto pojmy nezaměňovat.

v přebytku osobního času. Bylo by absurdní považovat tento příklad za každodenní situaci; podobně zoufalá nouze o zábavu může prakticky nastat snad jen v případě dlouhé hospitalizace, leč Dumasův příběh dává v tomto nejhezčí příklad absolutního odpočinku. Stravitelnějším příkladem by mohla být procházka v parku (bez venčení psa), posezení s hrnkem čaje o samotě nebo například ležení na posteli a zírání na strop v okamžiku, kdy vypadly pojistky.

Je evidentní, že absolutní odpočinek má klíčový význam pro pozitivní efekt příjmu literatury a selektivnost společenské cenzury. Literatura se totiž vyvíjela jako „pomalá“, nedá se číst hekticky, narychlo. Abstraktní umění, poezie a do jisté míry i filosofie v dnešní době upadá, protože není prvoplánově uchopitelná; musí se vstřebávat pomalu a postupně. Málokdo si přečte sbírku Vladimíra Holana vícekrát, aniž by na něj nějak působila či vydělala nějaké peníze.

Jak bojovat prohraný zápas o svobodu slova?

V zásadě jsou dvě možnosti, jak svobodu slova stingovského typu naplnit. Jsou tu dva vzájemně neslučitelné subjekty a jeden je zapotřebí přizpůsobit druhému. Přizpůsobit čtenáře literatuře je nemožné (viz kapitolu Bojovat o svobodu slova by byla sebevražda). Někteří nakladatelé v současnosti přizpůsobují literaturu čtenářům. Tím vznikají nejrůznější rychlokurzy, skripta a příručky, které se vyznačují tím, že se z nich člověk rychle a efektivně dozví už setříděné informace, které potřebuje. O hlubším sdělení či estetickém požitku se tu nedá debatovat; rovněž nenahraditelný přínos cyklu postupné angažovanosti a znalosti problematiky, který nastává při práci s „běžnou“ literaturou, mizí.

Zápas o svobodu slova vypadá jako předem prohraný. Nepřítel v první linii jsme my sami, přizpůsobení jednoho elementu druhému je bez výsledku.

Jedinou možností je bojovat pasivně. Společenská cenzura našťestí zapříčiní, že pouze hrstka lidí, kteří se jí v budoucnu nenechají ovlivnit, bude mít k „vyšší“ literatuře přístup. Ač by to mohlo vypadat jako konec, ve skutečnosti budeme zpět na začátku cyklu; lidé ovlivňování společenskou cenzurou a tempem informačního světa si budou muset

k nedostupnému ovoci, které však chutná nejlépe, najít cestu. Mohlo by to vypadat jako Pyrrhovo vítězství, ve skutečnosti však jde o jedinou pravděpodobnou variantu budoucích literárně renesančních aktivit, která je našťastí nejlepší a nejelegantnější stejně jako přirozená.

Michael Alexa